

Barn till överskuldssatta

Underlagsrapport till
Barns och ungas hälsa, vård och omsorg
2013

Du får gärna citera Socialstyrelsens texter om du uppger källan, exempelvis i utbildningsmaterial till självkostnadspris, men du får inte använda texterna i kommersiella sammanhang. Socialstyrelsen har ensamrätt att bestämma hur detta verk får användas, enligt lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk (upphovsrättslagen). Även bilder, fotografier och illustrationer är skyddade av upphovsrätten, och du måste ha upphovsmannens tillstånd för att använda dem.

Artikelnr 2013-5-49

Publicerad www.socialstyrelsen.se, maj 2013

Förord

Socialstyrelsen har fått i uppdrag av regeringen att ”redovisa utvecklingen av hälso- och sjukvårdens och socialtjänstens verksamhet samt den långsiktiga utvecklingen av folkhälsan och sociala förhållanden ur ett befolkningsperspektiv ... samt analysera tänkbara orsaker till förändringar. Redovisningen ska fokusera på barn och unga ...”. Uppdraget avrapporteras genom rapporten *Barns och ungas hälsa, vård och omsorg 2013*.

I arbetet med rapporten har ett antal underlagsrapporter tagits fram i syfte att fördjupa kunskapen om barns och ungas hälsa och sociala förhållanden. Danuta Biterman har varit projektledare för underlagsrapporterna.

Den föreliggande underlagsrapporten *Barn till överskulsatta* har tagits fram av Jennie C Ahrén vid CHESS.

I rapporten redogör författaren för kunskapsläge avseende situation av barn till överskulsatta föräldrar och vad som är känt om vilka konsekvenser överskulsättning har för barn.

Författaren ansvarar själv för innehållet i underlagsrapporten.

Petra Otterblad Olausson
Avdelningschef

Innehåll

<i>Förord</i>	3
<i>Barn till överskuldsatta</i>	7
Inledning	7
Vad är överskuldsättning	7
Orsaker till överskuldsättning	9
Konsekvenser av överskuldsättning	9
Överskuldsättningen får svåra konsekvenser för barn	10
Överskuldsättning och ungdomar	11
Framtiden	11
<i>Referenser</i>	13

Barn till överskuldssatta

Jennie C Ahrén, CHESS Centre for Health Equity Studies

jennie.ahren@chess.su.se

Inledning

Det är i dagsläget oklart hur många barn som bor med överskuldssatta föräldrar. Hos Kronofogden finns visserligen uppgifter om till exempel boendesituation och familjeförhållanden för dem som beskrivs som skuldssatta, men uppgifterna är inte samordnade och det finns därmed inga sammanställningar över det aktuella läget. Det finns inte heller någon sammanfattande information om hur många barnfamiljer som lever med löneutmätning. Att växa upp i en familj som präglas av skulder och knappa resurser påverkar även barnen.

Vad är överskuldssättning

Faktaruta 1. Skuldssatta och överskuldssatta – definitioner och begrepp

<i>Betalningsanmärkning</i>	Uppgift från Kronofogden eller domstol om att en skuld inte betalats i tid
<i>Betalningsföreläggande</i>	Att med hjälp av Kronofogden eller domstol fastställa en skuld
<i>Borgenär</i>	Den som har en fordran mot någon annan
<i>Fordran (fordring)</i>	Krav på pengar eller annan ersättning
<i>Gäldenär</i>	Den som står i skuld till någon annan
<i>Inkasso</i>	Indrivning av fordran
<i>Konkurs</i>	Rättsligt förfarande för att ta en skuldssatt persons tillgångar i anspråk
<i>Löneutmätning</i>	Betalningsskyldighet som består i att Kronofogden kräver att en gäldenärs arbetsgivare ska hålla inne en viss del av gäldenärens lön eller motsvarande ersättning, för att sedan betala borgenären
<i>Skuldsanering</i>	Att en gäldenär helt eller delvis befrias från ansvaret att betala en skuld

Överskuldssättning kan beskrivas som en sorts ekonomisk utsatthet. Det finns i dag ingen vedertagen definition av begreppet överskuldssatt, följaktligen finns det inte heller några exakta uppgifter på hur många som är drabbade. Enligt Rikskronofogden Eva Liedström Adler [1] är man i riskzonen för överskuldssättning om man:

- har gått i konkurs
- får skuldsanering
- har fått ett betalningsföreläggande

- har fått flera betalningsanmärkningar
- har en pågående löneutmätning.

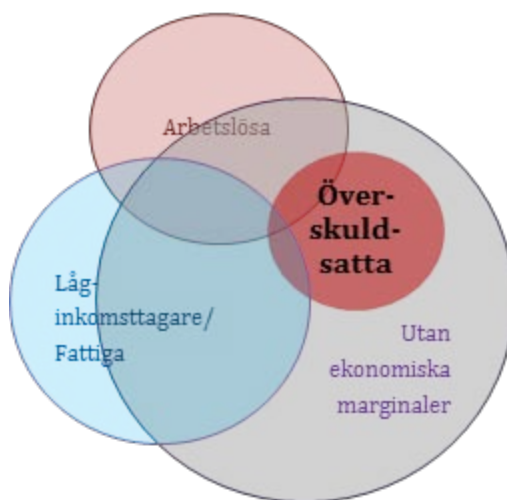
Ekonomisk nöd kan vara kopplad till brist på resurser men också till en oförmåga att fullgöra de förpliktelser som följer med tidigare gjorda åtaganden, till exempel i samband med kreditköp. Att vara överskuldssatt betyder onekligen att personen i fråga befinner sig i ett mycket utsatt ekonomiskt läge. Det finns dock inga tydliga gränser mellan gruppen överskuldssatta och gruppen fattiga. Samtidigt bör överskuldssatthet inte likställas med fattigdom, eftersom fattiga oftast inte har möjlighet att få krediter och därmed inte kan dra på sig stora skulder.

I rapporten *Alla vill göra rätt för sig* [2] har Kronofogden valt att använda sig av följande beskrivning: ”Överskuldssatt är den som själv upplever sig ha ständigt återkommande problem med att inte kunna betala alla sina räkningar”. Denna definition har kritiserats för att vara ett dåligt mått för att mäta omfattningen av problemen [3].

Enligt Kronofogdens rapport finns det mellan 400 000 och 600 000 personer som är skuldsatta i Sverige i dag. Även om inte alla av dem är överskuldssatta finns de sannolikt i den gruppen. I rapporten framgår det att överskuldssatta inte är en homogen grupp utan en återspeglning av samhället i stort.¹

När det gäller skuldsanering kom nära 7 000 ansökningar in till Kronofogden under de tre första kvartalen 2012. Ungefär hälften av ansökningarna beviljades. Ett stort antal överskuldssatta ansöker dock aldrig om skuldsanering, eftersom de inte tror att det är någon idé.

Figur 1. En schematisk bild av hur en överlappning mellan överskuldssatta, låginkomsttagare/fattiga, arbetslösa och personer utan ekonomiska marginaler kan se ut.

Varken cirkelstorlek eller läge står i exakt proportion till den faktiska förekomsten av olika ekonomiska svårigheter i de olika grupperna, utan syftar till att illustrera själva överlappningen mellan dem.

¹ Det är svårt att hitta sammanfattande information och beskrivningar om de överskuldssatta som hel grupp. Alla dessa personer finns inte listade hos Kronofogden, utan många uppgifter finns hos inkassobolagen. Vissa av skulderna är ”vilande”, det vill säga att man bevakar gäldenären i väntan på att han eller hon ska få en intäkt. Detta berör framför allt personer som är arbetslösa eller saknar tillgångar.

Orsaker till överskuldsättning

Den som hamnar i skuldfällan saknar ofta ekonomiska marginaler, även om skuldsättning även drabbar hushåll med goda inkomster. När ett hushåll med små ekonomiska marginaler får försämrad ekonomisk situation kan det bli omöjligt att klara sina åtaganden, till exempel vid skilsmässa, sjukdom eller arbetslöshet. En annan stor grupp som söker skuldsanering är personer som ådragit sig skulder efter näringsverksamhet. [4]

Det finns en skillnad mellan grupper med låga inkomster och grupper med små ekonomiska marginaler. Generellt sett är de flesta överskuldssatta inte låginkomsttagare, och de flesta hushåll med låg inkomst är inte överskuldssatta. Personer med låg inkomst är inte mer benägna att låna än de med högre inkomster. Däremot lånar personer i hushåll med skuldproblem ofta större summor pengar än de utan skuldproblem. Ensamstående föräldrar är överrepresenterade både bland dem med skuldproblem och bland låginkomsttagare.

Sammanfattningsvis beskrivs de vanligaste orsakerna till överskuldssättning som

- oförutsedd försämring av ekonomin
- arbetslöshet
- skilsmässa
- förlust av en anhörig
- sjukdom.

I en rapport till Europarådet [5] lyfts även andra orsaker till överskuldssättning, förutom de ovan nämnda. Rapporten pekar på att överskuldssättning också kan bero på överkonsumtion, det vill säga att en person spenderar över sina tillgångar och även på oansvarig utlåning.

Undersökningar där de överskuldssatta själva berättar visar på liknande resultat [6]. Kvinnor är särskilt utsatta då de ofta hamnar i skuldsättning därför att de agerar borgenär för sina män. Vid en eventuell skilsmässa riskerar kvinnorna att hamna i ännu större skuldproblem på grund av att de har lägre löner och mindre pensioner.

En liten kartläggning bland ensamstående mödrar visar att de främsta skälen till att de hamnat i en skuldsituation är att de har blivit sjukskrivna eller arbetslösa, men även att de har gett lån till en tidigare partner och därför drabbats av skulder i samband med skilsmässa.² I en något större grupp skuldsatta anges huvudorsakerna till skuldsättningen vara sjukdom, skilsmässa och arbetslöshet i kombination med andra händelser, som konkurs, räntehöjningar eller löneutmätningar.³

Konsekvenser av överskuldssättning

Utöver omvälvande förändringar rent materiellt får överskuldssättningen konsekvenser även på andra plan. Ofta har en överskuldssatt person först blivit arbetslös, vilket resulterar i att han eller hon har en begränsad kontakt

² Kartläggningen bland 25 personer genomfördes av organisationen Makalösa Föräldrar [7].

³ Enligt en undersökning som genomfördes av föreningen för överskuldssatta, Insolvens, i samarbete med Kronofogden, bland 51 medlemmar i föreningen [8].

med arbetsmarknaden och att de sociala nätverken och relationerna tunnas ut. Den ekonomiska situationen gör att personens möjligheter att delta i aktiviteter och socialt liv begränsas kraftigt. En känsla av marginalisering och social stigmatisering bidrar ofta till att de överskuldssatta har än mindre kontakter med andra och med samhället i stort. [4]

Konsekvensen blir att personen hamnar i ett utanförskap, vilket många beskriver som enormt stressande [9]. Förutom de rent socioekonomiska påfrestningarna har man även kunnat påvisa sämre hälsa i både fysiskt och psykiskt avseende hos den som är överskuldssatt [10]. När det gäller dessa personers psykiska ohälsa finns det ett samband mellan storleken på skulden och eventuella symtom: ju högre skuld, desto större risk för psykisk ohälsa [11]. Stressrelaterade sjukdomar som oro, ångest, stress, hopplöshet eller depression är vanligt förekommande i gruppen [12]. Överskuldssättning kan även medföra en förhöjd risk för självmord [13-15].

Att få rätt till skuldsanering kan betraktas som en nödvändig åtgärd för att bli skuldfri. En undersökning [16] påvisar dock en kraftig överrisk för plötslig död bland personer som går igenom en skuldsaneringsprocess – upp till tolv gånger högre risk än i totalbefolkningen.

Överskuldssättningen får svåra konsekvenser för barn

Barn som lever under ekonomiskt svåra förhållanden tar ofta en aktiv roll i att hjälpa föräldrarna med bördan och försöker åsidosätta egna materiella behov för att underlätta för föräldrarna [17]. Det gäller även de yngre barnen. Det finns studier, både kvalitativa och kvantitativa, som visar att unga i ekonomiskt utsatta familjer är väl medvetna om vilka ekonomiska förutsättningar som råder hemma, och att de oroar sig för det.

Rädda Barnen gjorde en undersökning bland cirka 25 000 barn i åldrarna 12–17 år. Undersökningen visade att 18 procent av de tillfrågade barnen (23 procent av flickorna och 14 procent av pojkarna) oroade sig för familjens ekonomi [18].

Som det framgår av förra avsnittet löper överskuldssatta föräldrar högre risk för psykisk och kroppslig ohälsa, självmord och förtidsdöd, än vad som kan anses normalt i befolkningen. Livssituationen för deras barn kan därför beskrivas som mycket utsatt. Det finns forskning [19] som visar att föräldrars psykiska ohälsa är en riskfaktor för att även barnet ska drabbas av psykiska problem. Att som barn förlora en förälder är ett stort trauma och något som kan orsaka lidande under lång tid framöver. Resultaten från en stor svensk studie [20] visar dessutom att barn till föräldrar som begått självmord löpte nästan dubbelt så hög risk att själva begå självmord. Om självmordet inträffade när barnen var små eller i tonåren var risken trefaldigad. Personer vars förälder hade begått självmord löpte också en ökad risk för att själva drabbas av depression eller psykos.

Även om inte alla föräldrar med knappa resurser drabbas av dålig hälsa, har de svårt att förse sina barn med det de behöver. Studier visar dock att vuxna anstränger sig till det yttersta för att barnen inte ska påverkas av familjens otillräckliga ekonomi [21, 22]. Det gäller inte bara basala behov som boende och mat, utan också annat, som leksaker, böcker, utbildning, fritidsaktiviteter och upplevelser.

Eftersom överskuldsatta personer sannolikt har lika svårt att tillgodose materiella behov som andra ekonomiskt utsatta, är det rimligt att anta att liknande förutsättningar gäller för dem. I brist på information om hur villkoren ser ut för barn till överskuldsatta kan man därför hänvisa till uppgifter om barn som lever i låginkomsthushåll. Barn (7–18 år) som lever i ekonomiskt utsatta hushåll utan så kallad kontantmarginal (se rapporten Ekonomisk utsatthet och välfärd bland barn och deras familjer 1968–2010, Faktaruta 1. Indikatorer på ekonomisk deprivation hos föräldrar) har begränsade möjligheter till en aktiv fritid.⁴ Det gäller särskilt pojkarna – de besöker i mindre utsträckning idrottsanläggningar och gör färre kulturella besök, jämfört med jämnåriga som lever i hushåll utan ekonomiska svårigheter.

Det är vanligare att ensamstående med barn saknar marginal för oförutsedda utgifter jämfört med sammanboende: varannan ensamstående med barn jämfört med knappt en av tio sammanboende [24]. Att sakna ekonomisk marginal är som sagt en riskfaktor för överskuldsättning.

Överskuldsättning och ungdomar

Konsumtionskraven ökar kraftigt i dagens samhälle. Detta gör ungdomar särskilt sårbara eftersom deras ekonomiska marginaler är mindre. Unga vuxna har nämligen sämre ekonomisk standard och har haft en betydligt sämre ekonomisk utveckling än alla andra grupper i samhället. När ekonomiska problem uppstår är risken för överskuldsättning dessutom betydligt högre hos de ungdomar som inte kan få ekonomiskt stöd från till exempel familjen, jämfört med hos andra ungdomar. [25]

Antalet ansökningar om betalningsförelägganden som gällde unga under 25 år ökade med 27 procent under åren 2007–2011, från knappt 800 000 till strax över en miljon. Det är fler unga män än kvinnor som står för sådana ansökningar. Ett betalningsföreläggande kan ses som en tidig signal om problem med betalningsförmågan. Snabblån och handel anges vara två orsaker till det ökade antalet betalningsförelägganden hos unga. Andelen unga med skuld hos Kronofogden var drygt 4 procent under 2011. [26]

Framtiden

Ett flertal myndigheter arbetar med olika projekt för att få ökad kunskap om situationen för de överskuldsatta. En relativt ny forskningsrapport [27] visar att tidiga insatser från den kommunala skuldrådgivningen kan minska risken för att överskuldsatta hamnar i ett socialt utanförskap. Dessutom visar en uppföljande undersökning [28] att samhället på så sätt årligen skulle kunna spara miljarder på minskade utgifter för bland annat sjukersättning och andra välfärdskostnader. Man konstaterar i de båda rapporterna att både enskilda personer och samhället i stort vinner på att skuldsatta får tillgång till en väl fungerande kommunal budget- och skuldrådgivning.

Vidare har konsumentminister Birgitta Ohlsson tillsatt en utredning [29] som ska ta fram en åtgärdsinriktad strategi för att motverka överskuldsättning, något som beskrivs som ett växande samhälls- och folkhälso-

⁴ Baserad på intervjuer med föräldrar och barn 7–15 år, samt med barn och ungdomar 10–18 år [23].

problem. Utredningen har ett brett perspektiv och kommer att titta på både individuella faktorer och samhällsstrukturer. Situationen för barn och unga ska då uppmärksammas särskilt. Inom ramen för utredningen kommer man att kartlägga överskuldssättningens orsaker och konsekvenser. Dessutom ska utredarna ge förslag på förebyggande åtgärder. Uppdraget ska redovisas senast den 1 oktober 2013.

För att öka kunskapen om frågor som rör betalningsförmåga och överskuldssättning inledde Kronofogden år 2012 ett samarbete med Lunds universitet [30]. Trenden i samhället är alltså att ta ett större ansvar för att motverka överskuldssättning och de negativa konsekvenser som den medför.

Sammanfattningsvis kan konstateras att livsvillkoren för överskuldssatta och deras familjer sannolikt hör till de sämre i samhället. Överskuldssättning kan ofta förklaras med plötsliga negativa händelser, som skilsmässa, dödsfall i familjen eller en konkurs. Dessa faktorer leder ofta till förändrade ekonomiska villkor, och skuldssättning blir en av många konsekvenser. Skuldssättning över en längre tid (överskuldssättning) yttrar sig inte bara som ekonomiska svårigheter, utan resulterar även i en försämrad hälsa och i värsta fall ökad dödlighet. Fortsatt forskning på området är nödvändigt för att bättre undersöka vilka som drabbas, hur deras livsförhållanden ser ut och vilka åtgärder som bäst kan förebygga skuldssättningen och hjälpa dessa personer. Det är tveklöst så att de barn och unga som växer upp under dessa villkor drabbas hårt.

Referenser

1. Liedström Adler E. Fattigdom=överskuldssättning? Presenterad vid konferens *Välfärdsdagen*; 2010; Stockholm. Statistiska Centralbyrån.
2. Kronofogden. *Alla vill göra rätt för sig. Överskuldssättningens orsaker och konsekvenser*. Solna: 2008.
3. Säkra betalningar. Överskuldssättning och skuldsanering. *Ledarsidan*. (1): Publicerat april 2010. Citerat 2012-12-15. Tillgänglig från: <http://www.svenskinkasso.se/Inlagda%20filer/SB%201-2010%20Hemsida.pdf>.
4. Konsumentverket. *Överskuldssättning – omfattning, orsaker och förslag till åtgärder*. Karlstad: 2003. PM 2003:4.
5. Niemi-Kiesiläinen J, Henriksson A-S. *Legal solutions to debt problems in credit societies*. Umeå: 2006. A report to the Council of Europe.
6. Sandvall L. *Överskuldssättningens ansikten. En studie av vägar in och ut ur ekonomiska svårigheter*. Institutionen för socialt arbete, Linnéuniversitet, 2011.
7. Makalösa Föräldrar. [2012-10-15]; Tillgänglig från: <http://www.makalosa.org>.
8. Insolvens. [2012-10-15]; Tillgänglig från: <http://www.insolvens.se>.
9. Poppe C. *Into the Debt Quagmire – How Defaulters cope with Severe Debt Problems*. [Doktorsavhandling]. Oslo: Universitetet i Oslo, Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi; 2008.
10. Ahlström R. *Ohälsa och marginalisering till följd av överskuldssättning*. Stockholm: Konsumentverket, 2003. PM 2003:4.
11. Fitch C, Hamilton S, Basset P, Davey R. *Debt and mental health. What do we know? What should we do?* London: Royal College of Psychiatrists, 2009. Research Report.
12. Ahlström R. *Over indebtedness affects health – what are the costs to society* 1998. Money Matters 2.
13. Arehart-Treichel J. Suicide risk may increase when debts pile up. *Psychiatric News*. 2005;40(5):28.
14. Edström S. *Överskuldssatta människors mentala hälsa med avseende på depression, ångest och självmord*. [C-uppsats] Mittuniversitetet, Institutionen för samhällsvetenskap; 2010.
15. Hintikka J, Kontula O, Saarinen P, Tanskanen A, Koskela K, Viinamäki H. Debt and suicidal behaviour in the Finnish general population. *Acta Psychiatrica Scandinavica*. 1998;98(6):493–6.
16. Ahlström R, Savemark M. *Dödsfall under och efter skuldsanering* Konsumentverket, 2010. Rapport 2010:18.
17. Harju A, Thoröd AB, . . . Child Poverty in a Scandinavian Welfare Context – From Children’s Point of View. *Child Indicators Research*. 2011;4:283–99.
18. Rädda barnen. *Ung röst 2011*. Stockholm: 2011.
19. Siegenthaler H, Munder T, Egger M. Effect of preventive interventions n mentally ill parents on the mental health of the offspring: Systematic review and meta-analysis. *Journal of the American Academy of Child Adolescent Psychiatry*. 2012;51:8–17.
20. Wilcox HC, Kuramoto SJ, Lichtenstein P, Långström N, A. D, Brent DA, et al. Psychiatric Morbidity, Violent Crime, and Suicide Among Children and

- Adolescents Exposed to Parental Death. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*. 2010;31(2):250–5.
21. Angelin A. *Den dubbla vanmaktens logik: en studie om långvarig arbetslöshet och socialbidragstagande bland unga vuxna* [Doktorsavhandling]. Lund: Lunds universitet, Socialhögskolan; 2009. Lund Dissertations in Social Work 38.
 22. Hjort T. *Konsumtion och knapphet bland barnfamiljer* [Doktorsavhandling]. Lund: Lunds universitet, Socialhögskolan; 2004. Lund Dissertations in Social Work 20.
 23. Statistiska Centralbyrån. *Barns fritid*. Stockholm: 2009. Levnadsförhållanden. Rapport 116.
 24. Statistiska centralbyrån. *Hitta statistik>Statistik efter ämne>Levnadsförhållanden>Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF/SILC)* [Databas på Internet]. [citerad 2012-12-15]. Tillgänglig från: http://www.scb.se/Pages/ProductTables___12209.aspx.
 25. Kronofogen & Konsumentverket. *Överskuldssättning och ekonomiska problem bland ungdomar. En kartläggning av risker*. Solna: 2008. KFM Rapport 2008:3.
 26. Ungdomsstyrelsen. *Ung idag 2012*. Stockholm: 2012. En beskrivning av ungdomars villkor. Ungdomsstyrelsens skrifter, 2012:2.
 27. Konsumentverket. *Budgetrådgivning – en kortsiktig kommunal kostnad eller en lönsam social investering*. Karlstad: 2011. Rapport 2011:11.
 28. Konsumentverket. *Kommunernas budget- och skuldrådgivning – en lägesrapport 2012*. Karlstad: 2012. Rapport 2012:5.
 29. Regeringen. *Kommittédirektiv (dir 2012:31)*. [2012-12-10]; Tillgänglig från: <http://www.regeringen.se/sb/d/15630/a/190693>.
 30. Lunds universitet. *Pressmeddelande: Kronofogden och Lunds universitet satsar på forskning om överskuldssättning*. 2012-03-01 [2012-12-15]; Tillgänglig från: http://www4.lu.se/o.o.i.s?id=1383&visa=pm&pm_id=1841.